

Rajhradské Adovo martyrologium a jeho historický kontext

Dana Zapletalová (Brno)

Martyrologium Adonis from the Benedictine Library in Rajhrad and its Historical Context

Codex R 388, preserved in the library of the Benedictine monastery in Rajhrad, in which especially Martyrologium Adonis is recorded, is of foreign origin. However, it contains numerous Bohemical additions, namely Latin ones written in Carolingian minuscule and Church Slavonic ones written in the Cyrillic script. D. Havel has recently managed to attribute the Latin Bohemical component to the Břevnov scribal workshop of the second half of the 11th century. The same pertains to entries in the Cyrillic script which was only sporadically used in the Czech lands. The codex also contains neume notation which, when compared with other Bohemian notated codices, points to a musical culture very similar to that flourishing in our Benedictine monasteries. Thanks to the legend of Saint Gorgonius, which is preserved in an early medieval codex from the former Metternich library in Kynžvart, we know that Saint Adalbert of Prague already worked with the text of Martyrologium Adonis. With regard to the South European style of treating the parchment, it cannot be ruled out that codex R 388 might be his personal acquisition and therefore a real touch relic of our national martyr. At the same time, it is also one of the few pieces of evidence for the earliest book collections of Czech church institutions and probably directly the Břevnov monastery.

Keywords: monasticism, Benedictines, codicology of hagiography, written culture, musical culture, Cyrillic script, education, Early Middle Ages, Czech lands

Úvod

Velký ohlas mezi rukopisy rajhradské knihovny vzbudila svého času část kodexu R 388, *Martyrologium Adonis (Odonis)*.¹⁾ Jde o jednu z verzí Životů svatých, tedy o oficiální sbírku biografí, resp. hagiografií světců, zpracovanou viennským arcibiskupem Adonem (cca 799–875). Rukopis byl tradičně považován spolu s misálem R 396, breviářem R 387 a graduálem R 412 za pozůstatek nejstarší výbavy rajhradské knihovny už od dob založení kláštera.²⁾ Dnes je po této stránce hodnocen jinak. Pokusím se v následujících řádcích ukázat, jaké má tato změna hodnocení důsledky pro určení historického kontextu, v němž se u nás tento kodex původně nacházel.

Protože kodex obsahuje texty psané slovanským jazykem v cyrilici a ty byly zaregistrovány v době, kdy ještě nebyl stanoven chronologický vztah cyrilice a hlaholice, začal být tento kodex považován autory starší vlastivědné literatury za doklad působení cyrilometodějské mise v Rajhradě, nebo alespoň za přetrvávání jejího odkazu, co se písemnictví týče,

1) Nově se hovoří o Adamově martyrologiu (Havel 2018, 411–412, 425, 476).

2) Srov. MZA Brno, E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 2467, sig. Fa 20, fol. 2r s rukopisnými poznámkami Alexia Habricha z roku 1771, nazvanými *Notata ad historiam Bibliothecae Rayhradensis conficiendam*.

v rajhradském klášteře (např. Uhl 1934, 16–18; Hájek 1966, 18; Dokoupil 1966, 189–191; do jisté míry i Horálek 1939, 23–25). I tuto představu, jež se vlivem setrvačnosti psaného a tištěného slova dosud udržuje zejména ve vlastivědné literatuře a laickém povědomí, je dnes nutno striktně opustit.

Stručná historie bádání

Do širšího povědomí vstoupil kodex R 388 poté, co si ho povšiml František Palacký při návštěvě Rajhradu 14. srpna 1837. Zaznamenal glosu psanou v cyrilici a upozornil na incipit kázání Jana Chrysostoma na den narození Bohorodičky. Na konci rukopisu nalezl datum 809 (respektive 810), což pak mělo dlouhou dobu vliv na dataci a hodnocení rukopisu. Text poté rozpoznal Pavel Josef Šafařík a podle stejného data usoudil, že rukopis měli již Cyril a Metoděj a cyrilské přípisky jsou jejich dílem (Horálek 1939, 25–27; Ryšánek 1953, 249–250). Mohl tak soudit, neboť – jak již bylo výše řečeno – chronologický vztah hlaholice a cyrilice se podařilo definitivně stanovit až později (např. Večerka 2006, 94–96). Dlouho se také nedařilo najít příslušnou homilii, proto dokonce vzniklo podezření, že se jednalo o podvrh; řecký originál však později přece jen nalezen byl. Mezitím vzbudil text homilie zájem cizích jazykovědců, jejichž názory na jeho jazykovou příslušnost se dosti různily. To bylo ovlivněno jak stupněm poznávání staroslověnštiny a jejich pozdějších redakcí v době, kdy své názory konkrétní autor vyslovil, tak i možností studovat text přímo z originálu (Horálek 1939, 28–31; Ryšánek 1953, 251–253; Flodr 1959, 324).

Církevněslovanskými přípisky v kodexu a otázkou přítomnosti cyrilice na našem území se za svých studií následně detailně zabýval rajhradský rodák Karel Horálek, paleoslavista a literární vědec (Horálek 1939).³⁾ Poukázal především na fakt, že písmo homilie je oproti některým jiným marginálním glosám provedeno neuměle, je zašlé a místy již obtížně čitelné. Povšiml si ale i slova *латфия* zapsaného v cyrilici v latinském textu 2. folia. Co se jazyka týče, vyloučil ruský původ pisáře, o němž se na základě jediného lexému uvažovalo při starších bádáních, jinak ovšem neshledal dostatek známek místního lexikálního zbarvení. Zvažoval původ kodexu na Břevnově nebo v jiném českém klášteře, odkud máme doloženu slovanskou písemnou kulturu. Pro výskyt cyrilice v Čechách shledával analogie v cyrilském textu Remešského evangeliáře a v domnělém boleslavském denáru s cyrilským nápisem, jenž byl ovšem znám výhradně z polských nálezů.

S Horálkovými závěry ovšem záhy polemizoval jiný paleoslavista, paleobohemista, germanista a odborník na starší českou literaturu František Ryšánek (1953). Zejména u marginálních přípisků vyslovil názor, že je jejich autorem padělatel Václav Hanka. Homilii s odvoláním na starší názory připisuje snad Klimentu Slověnskému,⁴⁾ ale rozhodně ne Chrysostomovi. Do kodexu ji měl ovšem opět zapsat výše zmíněný obrozenec slavista. Nepovšimnuto přitom zůstalo, že tyto přípisky již dva roky před Hankovým narozením našel v rukopisu J. Dobrovský; informoval o nich totiž J. V. Zlobického dopisem a neupozornil na ně v tisku (Čermák v tisku). Hanka jim tedy pomoci na svět nemohl.

3) Článek vychází z autorovy doktorské dizertace obhájené na FF MU Brno roku 1939. Najdeme v něm cenné shrnutí dosavadního slavistického bádání k této címeli, zejména výzkumů I. I. Srezněvského, O. M. Bodjanského, A. I. Sobolevského a zejména N. Durnova, který rukopis studoval ve 2. polovině 20. let 20. století.

4) Pravděpodobně měl na mysli sedmipočteníka sv. Klimenta Ochridského, nelze ale vyloučit ani Klimenta Preslavského. Za upozornění děkuji dr. Václavu Čermákovi.

Méně pozornosti bylo zpočátku věnováno latinské složce kodexu a dlouho nebyla ani studována na základě originálu. Samozřejmostí nebylo ihned ani správné přiřazení základního textu; podle nápisu na hřbetě kodexu byl hledán blíže neurčený Odo, do souvislosti s viennským arcibiskupem byl rukopis dán až dodatečně (Horálek 1939, 31; Ryšánek 1953, 253). Začalo proto být také zjevné, že ani textová předloha hlavní části kodexu nemůže být tak raná, aby v ideálním případě pocházela z let autorova časného dětství. K. Horálek porovnal obsah s edicí Adova Martyrologia v *Patrologia Latina* a zjistil určité vynechávky a drobné odchylky. Určil také ostatní texty v rukopise, povšiml si i neum, o paleografický rozbor se však sám nepokoušel a vyšel z názorů tehdejší odborné literatury. Podle charakteru písma, opracování pergamentu a hymnu sv. Ambrože hledal pak původ kodexu v severní Itálii (Horálek 1939, 31–33). Provedl i základní kodikologický popis kodexu.

Podrobnější a v mnohém dodnes dostačující kodikologickou charakteristiku knihy podal F. Ryšánek (1953, 253–255). Určil také podrobně latinské texty včetně přípisů. Co do interpretace přičkl ovšem V. Hankovi i autorství *Chronicon breve* a zápisu na 2. foliu (viz níže), protože nacházel shody v písmě s jeho písmem v *Mater verborum* a v *Evangelii sv. Jana*. Obecně lze říci, že studoval všechny zápisy včetně zkoušek pera, u nichž se objevil nazelenalý inkoust, jakým byl psán *Rukopis Zelenohorský*. Připsal mu i zdánlivé textové nelogičnosti oproti předloze martyrologia a pokusil se také určit, z jakých zdrojů mohl Hanka čerpat. Hymny ke chvále sv. Kříže měly být dokonce dopsány až poté, co se rukopis dostal do Rajhradu, čistě proto, že je tam shodou okolností farní kostel (Povýšení) sv. Kříže původem ze 14. století (Ryšánek 1953, 257–279).⁵⁾

Podrobněji zkoumal latinskou složku kodexu po paleografické stránce Miroslav Flodr (1959). Oprávněně se ostře vymezil proti názoru F. Ryšánka, že jsou v kodexu přítomny Hankovy podvržené přípisky. Zelená barva inkoustu totiž za určitých okolností vzniká zvětráváním inkoustu původně černého a tento jev lze pozorovat i u středověkých písemností. Písmo údajných podvrhů určil autor jednoznačně jako karolinskou minuskulu. Jím stanovená absolutní datace do poloviny 9. a do počátku, respektive 1. poloviny 10. století je ale z dnešního hlediska příliš hluboká nejen pro starší část kodexu, ale i pro *Chronicon breve* a některé přípisky (viz níže).

Vladislav Doupil (1966, 189–190) ve svém soupise rukopisů rajhradské knihovny rovněž popsal kodex R 388. Vlastní sepsání textu martyrologia kladl pod vlivem předchozí literatury do poloviny 9. století a konstatoval, že jde o práci dvou písařů. *Chronicon breve* datoval na počátek 10. století, text homilie připisoval s určitou nejistotou Klimentu Slověnskému (což převzal od Ryšánka, viz výše), nicméně ke stáří dodatečně zapsaných hymnů ke chvále sv. Kříže se nevyjádřil. Nabytí kodexu rajhradským klášteřem kladl hypoteticky již k roku 1709, neboť tehdy byl podle jeho zjištění zapsán do klášterního katalogu větší počet knih.

Nově rukopis kodikologicky popsal a zhodnotil Dalibor Havel (2012, 435–437; 2018, 406–415). Teprve jemu se podařilo mladší písařskou složku rukopisu po srovnání s jinými kodexy a písemnostmi lokalizovat na Břevnov a datovat ji ještě do průběhu 11. století, zčásti i k jeho polovině.

K církevněslovanské složce rukopisu se prozatím podrobně nevyjádřil v tisku žádný z dnešních paleoslavistů, pouze bylo konstatováno, že jde o jeden z mála dokladů užití cyrilice na našem území v raném středověku (Vepřek 2006, 14). Její paleografický rozbor

5) Filiální kostel sv. Kříže v městečku byl založen ke konci roku 1330 (Mitáček 2014, 90, 395, poz. 84, 85).

rovněž nebyl proveden a těžko říci, zda lze do budoucna očekávat úspěšné přiřazení této památky k některému z prostředí, v němž se cyrilice užívala běžně (Karskij 1979, 32–62, zvláště 32–33, 44–45, 61; Havel 2012, 434; 2018, 406).

Paleografické a kodikologické hodnocení rukopisu

Při hodnocení historického kontextu, v jakém se původně kodex R 388 na našem území nacházel, je nutno vyjít z paleografického a kodikologického určení D. Havla a přihlídnout přitom k určitým detailům, jichž si povšimli předchozí badatelé. Z toho pak vyplývají některé dosud nedocenené důsledky a objevují se nové souvislosti této knihy s raným monasticismem u nás.

Shrňme si na tomto místě nejdůležitější poznatky o kodexu. Rukopis se skládá ze starší části, jež nevznikla v českém prostředí, a z dodatečně přidaných a připsaných částí, jež svědčí o přítomnosti knihy v Čechách. Kodex obsahuje glosy, opravy a dodatky psané nejen cyrilicí, ale i karolinskou minuskulou. Vzájemný vztah písarských rukou těchto glos a delších textů pak leccos napovídá.

Nejstarší část kodexu je nově kladena až do 10. století, její datace je však obtížná. K tomu přispívá fakt, že skriptorium, ve kterém byla cizí složka kodexu sepsána, se zatím nepodařilo určit, obecně má být podle předního znalce karolinské minuskuly Bernharda Bischoffa východofranské (Havel 2012, 437, pozn. 79 s odkazy na starší literaturu; k dnešní znalosti písemné kultury východně od linie Rýn – Dunaj viz Havel 2018, 37–41).⁶⁾ Tato cizí složka rukopisu obsahuje na foliu 1 výňatek ze spisu sv. Augustina *Contra Faustum*, a to návod, jakým způsobem je vhodné oslavovat svaté mučedníky: *Quo genere vel cultu sancti martyres venerandi sunt. Ex libris beati Augustini episcopi*, s dovětkem autora martyrologia o židovských obětech, předobrazu Kristovy oběti na kříži a o obětování křesťanském v eucharistii (Ryšánek 1953, 255). Na aversu 3. folia se nachází hymnus sv. Ambrože ke chvále sv. mučedníků a reversem se počiná text martyrologia, jenž dosahuje až po avers 138. folia (Flodr 1959, 325; Havel 2012, 436–437). Tato část byla psána dvěma písaři, označenými D. Havlem jako A a E, jejichž ruce vykazují silnou afinitu, a kteří sepsali souvisle počáteční a závěrečnou část nejstarší části kodexu, každý přibližně v rozsahu její jedné poloviny. Martyrologium bylo opisováno z předlohy vzniklé teprve po Adově smrti a rozvinutí jeho kultu, neboť k 16. prosinci je v něm připomínána památka jeho pohřbu a hovoří se o něm jako o svatém (Ryšánek 1953, 257).

Na práci těchto písařů navázal poněkud mladší písař a glosátor C, jenž především napsal na poslední folia část světové kroniky Bedy Ctíhodného od narození Páně, „*Chronicon breve*“ (Dokoupil 1966, 189). Tento písař nevykazuje s předešlymi dvěma žádné společné rysy, nepochází tedy ze stejného skriptoria (Havel 2012, 438).⁷⁾ Pokud by se jeho ruku podařilo v budoucnu blíže územně přiřadit, pravděpodobně by byla získána informace nedozírné hodnoty. Může se totiž jednat jak o ruku z okruhu původních příjemců a uživatelů knihy ještě na cizím území, tak i o ruku, která již může souviset s její přítomností v českých zemích. Nemalou hodnotu by mělo i přesnější určení předlohy, z níž bylo při psaní kroniky čerpáno.

Z některých pozdějších přípisků totiž jednoznačně vyplývá, že byl kodex v 11. století přítomen v Čechách v benediktinském prostředí. Paleografické srovnání ukázalo, že je-

6) Starší bádání se přiklánělo k jižnímu charakteru písma (Horálek 1939, 32).

7) Pojmy skriptorium, písarská škola a písarská dílna jsou vysvětleny u Havla (2009, 144–146).

den z písařů, jenž přepsal nečitelné 1. folio na 2. folio,⁸⁾ přidal k martyrologiu svátky sv. Václava a sv. Scholastiky a doplnil starší vrstvu neumovaných textů na foliu 70v,⁹⁾ působil prokazatelně již v 11. století na Břevnově. D. Havel ho označil jako písaře a glosátora B. Jeho písmo vykazuje afinitu ke skupině písemností souvisejících s tzv. profesním lístkem sv. Vojtěcha.¹⁰⁾ Ty jsou ovlivněny regionálním „bavorským“ stylem tamějšího vůdčího kaligrafa Otloha, jehož autografy se zčásti podařilo identifikovat mezi dochovanými kodexy (Havel 2008, 269–277 ; 2018, 47–48; Kalhous 2013, 14, 17; Psík – Pumprová 2017, 10–22, pozn. 53).¹¹⁾ Časové určení písemností ovlivněných Otlohovým stylem D. Havel vymezil jednak Otlohovými životními daty, jednak je vcelku správně dal do souvislosti s příchodem opata Meginharda, niederalteišského profesora, na Břevnov. Pokud přibereme na pomoc pamětní záznamy dochované prostřednictvím pozdějších listinných falz, máme tohoto opata doloženého již k roku 1043 (Zapletalová 2019).

Anonymní mnich, zvaný dnes zástupným jménem glosátor B, měl velkou znalost hudební teorie na úrovni Boëthiova (respektive zčásti mu jen připisovaného) *Quadrivia* a užíval sanktgallenské neumové notace (Havel 2012, 436–441; 2018, 411–412, 414, obr. XIa; Horálek 1939, 32). Ukázal to jeho komentář v kodexu Národní knihovny ČR sign. IX. C. 6, který již byl dostupný v Čechách (respektive asi přímo na Břevnově) a z něhož písař čerpal poznatky o antickém hudebním systému. Glosátor B zanechal ještě marginální

8) Pouze dodatečně vřité 2. folio má jako jediné středoevropsky, tedy oboustranně opracovaný pergamen (viz Horálek 1939, 26). Foliace je z doby pozdější než tato úprava, ale z doby dřívější než přilepení aversu 1. folia k desce vazby (srov. Ryšánek 1953, 254). Tím je dán i dnešní stav poškození aversu a čitelnost jeho textu. Seřiznuty při převazbě byly i některé glosy. Patrně chybí původní první folio první složky, ztraceno je i folio 137.

9) Což je důležité, protože to dokládá souběžnost jeho ruky s písařem církevněslovanské homilie. Stav na foliu 2r a 70v ukazuje, že oba písaři museli být současníci.

10) Jde o písemnost, která byla na Břevnově uctívána jako domnělá svatovojtěšská relikvie; roku 1400 ji objevil tamní sakristián Václav (Havel 2018, 390–391). Zatímco D. Havel o jeho břevnovském původu nepochybuje, já mám v této otázce opodstatněné pochybnosti. Onen profes Adalbertus totiž skládá sliby do rukou opata Augustina, k němuž se žádny z břevnovských, byť pozdních, soupisů opatů nehlasí (Vilímková – Preiss 1989, 326–327; Sommer 2007, 104–105, 107, 252, pozn. 371). Proto se domnívám, že jde o písemnost jiného kláštera, již se jako důkazem věčných slibů vykazal nově příchozí mnich. S příbuzností písma s ostatními břevnovskými písemnostmi se tato představa nikterak nevylučuje. Na hypotetické úrovni může jít o profesní lístek opata Adalberta, jenž nastoupil úřad po Meginhardově smrti (*FRB II*, 251).

11) Otloh písařsky působil od 3. dekády 11. století, kdy byl jako dítě dán na vzdělání do kláštera v Tegernsee. Podle autobiografických textů si údajně špatně osvojil držení pera, čehož se nikdy nezbavil, přesto se však stal ceněným písařem a opisovačem knih (např. pro Hersfeld nebo pro würzburgského arcibiskupa). Po krátké kariéře světského klerika vstoupil opět do kláštera sv. Emmerama v Řezně, kde roku 1032 složil věčné sliby a vedl zde následně školu. Kromě opisovačské činnosti sepsal i svá vlastní díla. V letech 1062–1066 působil ve Fuldě, poté rok pobýval v klášteře v Amorbachu a následně se vrátil do Řezna, kde patrně krátce po roce 1070 zemřel. Ohlas jeho písařského stylu (tzv. *schrägovaler Stil*) lze v našich zemích nalézt i v zakládacím aktu litoměřické kapituly. Jde o jeden z mála v originále dochovaných tradičních zápisů z českého raného středověku (Bláhová 2003, 59; Jagošová 2015, 70–71, 109–110, 155–156 s odkazy na starší literaturu), navíc je poměrně dobře datován léty fundátorovy vlády. Termínem akt (respektive pamětní zápis) se rozumí nepečetěná písemnost (případně její opis do kodexu), u níž se dříve nepředpokládala právní relevance. Pojem tradiční záznam či zápis znamená poddruh aktu, dodatečně svědčící o převodu majetku (*traditio*). Tyto písemnosti koexistovaly po určitou dobu s pečetěnou listinou a podle dnešního stavu poznání právní závažnost měly (Jagošová 2015, 40–44).

glosu na foliu 23v v manuskriptu IV. D. 7 Národní knihovny, známém i mezi paleoslavisty (Čajka 2018),¹²⁾ neboť tento obsahuje podstatný fragment *Čtyřiceti homilií na evangelia Řehoře Velikého*. U toho je břevnovský původ vcelku jistý (Havel 2018, 392–396, 412, 419–421).¹³⁾

Zajímavé informace byly nedávno zjištěny právě k hudební složce kodexu. Veškeré neumované přípisky provedl jediný písař (Havel 2012, 436–437). Při horním okraji folií 105v a 106r se nachází v souladu s textem původního martyrologia neumovaný řádek s tropem ke sv. Cypriánovi. Významnější jsou však neumované přípisky na foliu 70v, kde se nacházejí oba texty ke cti sv. Kříže. Jejich neumová notace byla podrobena hudebněvědnímu rozboru. U strofického hymnu *Signum crucis mirabile* se podařilo srovnáním s edicí *Monumenta hymnica medii aevi* doložit, že šlo o variantu nápěvu rozšířeného na různých místech Evropy a udržujícího se po delší dobu, ale již na jiné texty. Dokonce byla shledána podoba s nápěvem mnohem mladší české christologické písně (Žůrek et al. 2014, 81–83).

Notací byla opatřena i po hymnu následující sekvence „Salve crux sancta arbor digna“. Ta se pro změnu s téměř nezměněným textem a variantní melodií vyskytla v jiné knize dochované v novověké rajhradské knihovně, a to ve zlomku bohemikálního benediktinského graduálu R 418. Tomuto užitkovému, ale zato podstatně více notovanému kodexu byla nedávno rovněž stanovena provenience; ukázalo se, že byl pořízen v průběhu 1. poloviny 12. století na Břevnově (Havel 2012, 429, 445–453; 2018, 419–421).¹⁴⁾ Tento nekompletní kodex byl také porovnán s fragmentem cizího reprezentativně pojatého misálu R 396 ze 12. století, u něž se ovšem neví, kdy a odkud přesně se dostal na naše území. I tak ale bylo zjištěno, že až na drobné odchylky texty obou kodexů souhlasí s pořadím svátků v dobových kalendáriích. Text sekvence pak téměř souhlasí s textem z Adova martyrologia, dosti podobný je i zápis melodie. Vzhledem k charakteru notace¹⁵⁾ sice nelze činit přesnější závěry o shodách či odchylkách nápěvů, přesto však i shody zápisu naznačují, že se na Břevnově patrně po delší dobu udržovala velmi podobná hudební praxe (Žůrek et al. 2014, 81–83, 89–97; Škvařil 2016, 30–31, 120–125). Nedávno upozornil Lumír Škvařil (2016, 121–122, 124–125) ještě na shodu nápěvu s řezenským svatojímramským kodexem Clm 14845 z počátku 12. století. Ta ovšem nutně nemusela být Břevnovu zprostředkována přes Niederalteich, odkud ve 40. letech 11. století přišel opat Meginhard a snad i jiní tamější konventuálové. Sekvence totiž chybí v sekvenciářové části plenáře Ms. 149 hnězdenské kapitulní knihovny, jenž vykazuje stopy niederalteišského původu. Pravděpodobně se tak,

12) Prozatím byl s textem kodexu srovnáván titul a následnost homilií *Beséd na evangelije*. Podrobnější komparace textů může při dnešních znalostech otevírat nejen otázku vztahů Sázavy a Břevnova, ale i poměru latinského a církevněslovanského písemnictví na Břevnově za opata Meginharda i dříve.

13) Pro úplnost dodejme, že D. Havel (2012, 437, 441; 2018, 409, 412, 414–415) rozlišil v kodexu ještě ruku glosátora D, jež zapsala přípisek k nekrologiu na 26. foliu a interlineární svatocypriánské přípisky na 99. foliu. Rovněž tento anonymní písař tvořil ještě v 11. století a nejspíše opět na Břevnově. Jeho přípisek se objevuje i na foliu 71v v kodexu *Vitae patrum* R 384 rajhradské klášterní knihovny.

14) V. Dokoupil (1966, 238–239) konstatoval již dříve u tohoto kodexu absenci textů nutných pro farní správu. Nemusí však jít o *pars pro toto* pro všechny české kláštery, neboť graduál sloužil klášteru v bezprostřední blízkosti Prahy, kde bylo jistě o *curam animarum* na úrovni své doby dostatečně postaráno díky sekulárnímu kléru. Kodex byl znovu napsán na makulatuře z rukopisu většího formátu a není vyloučeno, že by vzhledem k jeho stáří bylo ještě přínosné pokusit se o studium palimpsestu.

15) Neumová notace není diastematická, nezachycuje metrum ani přesnou výšku tónu, ale naznačuje průběh melodie. Převažnou část textů ale nebylo třeba notovat a konventuálové jejich nápěvy ovládali z paměti (Žůrek et al. 2014, 47).

podobně jako v písmu tzv. Otlohova stylu, projevuje spíše dlouhodobá návaznost české církve na řezenskou diecézi. Tato afinita k Řeznu, zvláště ke klášteru sv. Emmerama, se však kupodivu neprojevila v paleografickém charakteru břevnovské notace (Škvařil 2016, 126).

To však stále není všechno. Ve fondech rajhradské klášterní knihovny se uchovala také letní část breviáře R 387, u nějž ale nebyla zcela realizována původně zamýšlená notace. Původ kodexu dlouho unikal určení, jen podle některých světců bylo možno usoudit na bohemikálního příjemce. Teprve nedávno se podařilo opět D. Havlovi přiřadit textovou část rukopisu ke skriptoriu na Hradisku u Olomouce a datovat jej do 30.–40. let 12. století, spíše však blíže k horní hranici (Havel 2009, 163–166, 177; 2012, 469–472, 474–477; 2018, 452–455, 459). I tento kodex ale zřejmě odkazuje na podobnou hudební kulturu praktikovanou v našem raně středověkém benediktinském prostředí (Žůrek et al. 2014, 98–101; Škvařil 2016, 34–35), navíc se dodatečně podařilo prokázat shody i se svatojiřským breviářem 12. století (Škvařil 2016, 59–99). Z hagiografického hlediska stojí za zmínku, že se v kodexu R 387 nachází václavská legenda *Oportet nos fratres* a nejstarší dochovaný výtah z tzv. *Křtiánovy legendy*, čtený na svátek sv. Ludmily (Dokoupil 1966, 187–189; Knihovna benediktinů v Rajhradě, sign. R 387, f. 100r-101v).¹⁶

Perspektivně by bylo velmi zajímavé srovnat břevnovský neumovaný graduál R 418 s torzem graduálu R 19 z počátku 14. století. Ten byl, podobně jako antifonář, z nějž se dochovala letní část se signaturou R 19, sepsán roku 1313 na Břevnově přímo pro Rajhrad a je notován českou rombickou chorální notací, která je již diastematická (Žůrek et al. 2014, 112–113; Škvařil 2016, 37–39). Zatím se s jinými notovanými rukopisy podařilo porovnat jen antifonář R 17 (Škvařil 2016, 55–119). Přínosná by byla snad i komparace s neumovanými částmi břevnovského breviáře z 80. let 12. století, dochovaného ve fondech Národní knihovny v Praze pod signaturou VI G 11 (Pražák 1993).¹⁷

Nyní k církevně-slovanské složce rajhradského Adova martyrologia. Homilie sv. Jana Chrysostoma o narození Bohorodičky se nachází na aversu a v horních partiích reversu stejného folia jako již zmiňované texty k oslavě sv. Kříže. Její text vyplňuje část mezery, kterou si ponechal jeden z písařů původního martyrologia zřejmě kvůli nečitelné nebo chybějící, ale co do rozsahu odhadnutelné předloze. Z blíže neurčitelných příčin ji však již nedoplnil (Horálek 1939, 32). Samotná homilie evidentně rovněž není dokončena. Po ní teprve následují obě skladby ke chvále sv. Kříže, jež vyplňují zbytek strany. Zápis homilie je tedy relativně-chronologicky starší než text bezpečně určeného písaře z 11. století. Písmo homilie je také výrazně méně kaligrafické nežli písmo hymnů. Co do absolutní chronologie ale patrně byli oba písaři přinejmenším po část svého života a pobytu v břevnovském klášteře současníci a patrně se i znali. Marginální cyrilskou glosu latinského textu na 2. foliu sice

16) Pro srovnání, břevnovský kodex R 418 svátek umučení (16. září) ani translace (10. listopadu) sv. Ludmily neobsahoval (Dokoupil 1966, 238–239; srov. Knihovna benediktinů v Rajhradě, sig. R 418, f. 92r–92v a 95r). Ludmila není také na rozdíl od sv. Vojtěcha a Václava uvedena mezi patrony v litaniích na Bílou sobotu (*Ibidem*, f. 53v–54r). Svátek svěcení kostela vychází mezi svátky sv. Bonifáce (14. 5.) a sv. Potenciany (19. 5.). Srovnej Knihovna benediktinů v Rajhradě, sig. R 418, f. 69v–70v. Digitální faksimile obou citovaných kodexů jsou dostupné on-line na www.manuscriptorium.com pod číslem signatury.

V otázce datace legendy *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius* zastávám stanovisko D. Kalhouse, doplněné o problematiku tradičních zápisů a společenské a liturgické paměti obecně (Zapletalová 2016a, 56–58 s odkazy na předchozí literaturu).

17) Breviář nemá ještě sanktorál oddělený od temporálu, proto bude zřejmě odrážet starší předlohu. Ve 13. století se ovšem ocitl v majetku svatojiřského kláštera (Pražák 1993, 170–171).

D. Havel přičítá některému ze slavistů 19. století,¹⁸⁾ v základním textu ale rovněž najdeme integrálně zapsáno slovo *ѡѡѡѡѡ* v cyrilici s dovětkem, že se tak jistému kultu říká řecky, aniž by se toto slovo dalo latinsky vyjádřit jednoslovně. Nad ním se pak nad řádkem nachází zápis téhož slova latinským písmem, respektive karolinskou minuskulou (Horálek 1939, 36).¹⁹⁾ I písař B byl tedy obeznámen s cyrilicí, považoval ji však možná za řecké písmo, jemuž je ostatně cyrilice blízká. Toho si povšiml již K. Horálek a byl to pro něj jeden z argumentů pro vznik cyrilské složky písemnosti v Čechách, v prostředí, kde byla živá hlaholská tradice (Horálek 1939, 36). V takovém případě nemuselo nutně docházet k výrazným animozitám a kontroverzím představitelů obou jazykových a kulturních proudů v břevnovském klášteře, jak by tomu nejspíše bylo u hlaholice (srov. Kalhous 2010, 21, pozn. 103).²⁰⁾

Písař homilie tedy tvořil ještě v průběhu 11. století, patrně okolo jeho poloviny, za opata Meginharda († 1089). Není však známo, zda nemohl být členem řádové komunity ještě před jeho příchodem. Bohužel, pro poznání církevně slovanského kulturního proudu na našem území chybí možnost srovnávání soudobého slovanského písma. Užití cyrilice je v českých zemích kulturní anomálií, z našeho území se toto písmo v jiné bezpečně raně středověké památce nedochovalo (Vepřek 2006, 14).²¹⁾ Navíc písař zřejmě opisoval text podle cizí předlohy, jak lze odvodit z vynechaného textu, písařské chyby přehlédnuvší větu stejného zakončení jako věta předchozí. V textu nebyly shledány nesporné rusismy, spíše předloha pocházela odněkud z jihovýchodu Evropy, neboť nese stopy bulharsko-makedonské církevní slovanštiny, jež se ovšem vyskytovaly v jazykových památkách z mnohem širšího území nežli z vlastního Bulharska (rozbor viz Horálek 1939; srov. Tkadlčík 1963). Původ této předlo-

18) Dle ústní informace 25. 9. 2018.

19) Knihovna benediktinů v Rajhradě, sign. R 388, f. 2r: „*At illo cultu q[uod] grece ѡѡѡѡѡ/latria dicit[ur] latin[ne] uno verbo dici n[on] potest.*“ Faksimile kodexu je dostupná on-line na manuscriptorium.com.

20) Problematice nedůvěry latinsky orientovaného kléru vůči neznámému a nesrozumitelnému písmu bude věnován jiný autorčin příspěvek.

U Břevnova je doložen i zápis slovanského textu v latině v homiliáři z raného 11. století, bohemikální přípis je však mladší než základní text kodexu, předběžně zhruba z přelomu 11. a 12. století (Hledíková 1993; Havel 2012, 418–419, 442–445; 2018, 416–419). Interpretace významu dané glosy však naznačuje, že se přinejmenším část břevnovských konventuálů vůči církevněslovanské liturgii vymezovala.

Co se jazyka týče, je nutno odlišit použití pro liturgické účely od užití pro účely misijní, v paraliturgických textech, homiliích, textech určených k předčítání, písních a litaniích, v marginálních a interlineárních glosách latinských textů apod. Mimo liturgii bylo užití slovanského jazyka přípustné, dokonce se k němu v případě potřeby přikračovalo i v Bavorsku a Sasku (Vaníček 2014, 161). Kromě textů pro laiky, většinou zcela negramotné, je nutno v monastickém prostředí počítat i s texty určenými pro konvrše; ti rovněž nemuseli dostatečně ovládat latinu, zvláště pokud vstoupili do řádu ve vyšším věku (u cisterciáků měli konvrši zůstávat negramotní programově, Charvátová 2013, 35). K liturgickému využití slovanského jazyka se navíc stavěl, na rozdíl od papežů gregoriánské strany výrazně vstřícněji vzdoropapež Kliment III., a to se netýkalo jen českých zemí (Reitinger 2017, 143–147).

21) Levínský nápis považují vzhledem ke gotickému stáří pro řešení otázky za mimoběžný (viz Mareš 1953, 473–483; Bláhová 2006, 226; Hauptová 2002, 4–5). Jeho datování rozhodně není bezpečně určeno, zachoval se na ojedinelé sekundárně užitě spolií (tzv. levínský kocour, ve skutečnosti buď lev, nebo spíše vítězný beránek Boží, na kruhovém svorníku). Levínská fara se připomíná až po polovině 14. století, což samo o sobě není datací na překážku, ale také ji nijak neupřesňuje. Kostel byl zbořen již v 18. století a nevíme o něm nic bližšího (Čechura 2012, 128–129). Tuto památku tedy nelze považovat za nesporný doklad přežívání staroslověnské kultury do vrcholného středověku. Vzhledem k užití místního kamene a nepřilíš kvalitnímu kamenickému provedení není vyloučeno, že si blíže neznámý objednatel nechal zhotovit napodobeninu motivu, se kterým se setkal v cizím prostředí a zakreslil si ho. Zároveň lze pomyslet i na dodatečnou adaptaci již nefunkční starší spolie.

U Remesšského evangeláře pochází starší cyrilská část patrně z jihozápadní Rusi 11. století a okolnosti, za jakých ji získal Karel IV. pro Emauzský klášter, a způsob, jakým se kodex vůbec dostal na naše území, nejsou známy (Čermák 2014, 294; 2016, 303). Doklad svatoprokopské úcty z konce 14. století na rozdíl od Zoe Hauptové (2002, 7) nepovažují při určování provenience za směrodatný.

hy ale nebyl do důsledků dořešen. Jde o krátký text, podle ústní informace paleoslavistů Františka Čajky a Miroslava Vepřeka jazykově spíše indiferentní.²²⁾ Co do písma je dnes nutno cyrilské přípisky Adova martyrologia hodnotit jako cizorodé. Přesto oba zmínění paleoslavisté nacházejí indicie, že některé bohemikální texty (např. Pražské zlomky hlaholské) nesou v jazykové rovině stopy přepisu z cyrilice do hlaholice (viz Mareš 1949; 2000).²³⁾ Přinejmenším pasivně tedy některé osoby obývající české církevní ústavy cyrilici ovládaly, i když bohemikální slovanské texty či glosy bývají obvykle psány hlaholící nebo latinkou.

Jedno je však zcela jisté: nejedná se o památku, kterou lze spojovat s cyrilometodějskou misí a už vůbec ne s její rajhradskou pozůstalou tradicí. Jednak knihu Rajhrad nejspíše nabyl až v novověku. To vyplývá z registrační poznámky k roku 1709, rajhradská provenience v ní byla ale znovu zapsána na razuru a z původního textu je dosud čitelné počáteční písmeno *B*. Nejpravděpodobněji byl tedy kodex získán z Břevnova (Havel 2012, 436; 2018, 408, pozn. 376; Dokoupil 1966, 190; Ryšánek 1953, 255).²⁴⁾ Je ale nutno také vzít v úvahu dobu vytvoření cyrilice. Poté, co car Symeon přenesl své sídlo do Preslavi, byl sem povolán z Konstantinopole Metodějův žák Konstatin Presbyter a teprve on zde nahradil hlaholici novým písmem, více přizpůsobeným řecké abecedě. K tomu mohlo dojít nejdříve na přelomu 9. a 10. století (za všechny tituly Vavřínek 2013, 337–342). Znalost cyrilice by se tedy do Čech musela dostat zpětně z Bulharska nebo jiného území, které bylo s Bulharskem ve styku. Nabízejí se opět zejména Uhry a jejich vazby na Byzanc, ale i Kyjevská Rus, obě tyto země však byly christianizovány až dosti pozdě. To vše má pochopitelně na datování přípisků v martyrologiu vliv.

U bulharsko-makedonské redakce církevní slovanštiny došlo navíc záhy po ukončení velkomoravské epochy slovanského písemnictví k reformě pravopisné normy; některé jazykové jevy byly ještě v rámci hlaholského písma přizpůsobeny místnímu fonologickému systému (Vepřek 2006, 10; Tkadlčík 1963). Pokud by měla být církevněslovanská homilie z 9. století a ještě moravské či bohemikální provenience, jak si představovali starší badatelé, měla by být sepsána hlaholící a neměla by nést stopy této nové kodifikace. Pokud možno by se také měla po lexikální stránce a snad i paleograficky blížit jazyku a písmu Kyjevských listů. Ty jsou novějším paleoslavistickým bádáním považovány za jazykový standard velkomoravské staroslovenštiny a zachovaly se v dosti starobylém rukopise, u něž není vyloučen velkomoravský původ (Večerka 2006, 90–93, 98; 2010, 64–65; 2014, 252–255; Vepřek 2006, 16–17, 22, 27; 2013, 23–33).

22) Přednáška obou paleoslavistů, jimž tímto srdečně děkuji za poskytnuté informace, byla proslavena v Brně na FF MU 29. 1. 2016 v rámci dlouhodobého přednáškového cyklu Historického ústavu a Ústavu PVH a archivnictví Mediivistický pátek.

23) Pražské zlomky hlaholské jsou útržkem liturgického textu východního obřadu. Dochovaly se jako pergamenová makulatura na zadním přideští tzv. Svatovítské apokalypsy z 2. poloviny 11. století. Není vyloučeno, že dřevěná vazba potažená kůží je původní nebo alespoň středověká (např. Reitinger 2017, obr. 18; Sommer 2007, 37, 223, pozn. 110; Černý 2004, 315–321; Vepřek 2006, 17).

Obecně je však nutno vznést jednu metodickou námitku: i pokud se na území přemyslovského regna dostal kodex východního původu, nemusely zde být jeho texty nutně využívány a neodrážejí vždy podobu místní liturgie. Pergamenový kodex znamenal ve své době nesmírně cennou věc, v závislosti na náročnosti provedení srovnatelnou se stádem dobytka nebo i nemovitým majetkem. Mohl být tedy i součástí darů přinesených některým cizím poselstvem. U torzálně dochovaných kodexů bez dodatečných glos je ale prakticky nemožné určit, zda byla kniha pouze pietně uložena a případně vystavována nebo byla v běžném užívání.

24) Ještě F. Ryšánek uváděl, že za iniciálou *R* změněnou razurou z *B* lze přečíst písmena *r* a *z*, takže roku 1709 se rukopis dosti pravděpodobně nacházel v břevnovské knihovně. Mohlo tomu tak přirozeně být ještě i nějakou dobu po napsání této provenienční poznámky.

Význam rukopisu pro poznání raně středověké české církve

Rukopis R 388 podle dnešního hodnocení nesporně patří spolu s několika dalšími kodexy k raně středověké knižní výbavě břevnovského kláštera. Cyrilometodějská tradice v Rajhradě se tedy na této památce zakládat nedá. Spíše jde o další významný impuls pro poznávání církevněslovanského proudu české církve a písemnictví 10.–11. století. Znalost církevní slovanštiny je pochopitelně prokázána na Sázavě, i když se ani mezi pergamenovou makulaturou nezachovala písemnost, kterou by bylo možno považovat za autograf dokumentu vzniklého v tomto klášteře. Dále je znalost církevní slovanštiny teď již bezpečně prokázána i na Břevnově zhruba okolo poloviny 11. století, pro pozdní období i na Ostrově u Davle, kde se ovšem uvažuje o přítomnosti osob uprchlých ze Sázavy, a podle některých textů byl tento jazyk znám a užíván mimo liturgii i mezi sekulárním klérem (z nejdůležitějších titulů Bláhová 2006 s určitými výhradami;²⁵ Sommer 2007, 36–39, 95–102; 2014, 284–287; Kalhous 2010, 1–33; Čajka 2013, 14–18; Vepřek 2006, 15–27, 155–157; 2013; 2014, 268–271; Vitr 2014, 23–34; Havel 2018, 406–411, 462–472, 473–478).

Pro celkové hodnocení významu rajhradského Adova martyrologia je důležitý fakt, že se na naše území dostal se zpožděním větší počet textů, respektive kodexů různé provenience, datovatelných již do 8.–9. století, a některé z nich byly u nás přítomny bezpečně již v raném středověku. Zachovaly se z nich ovšem často jen zlomky jako pergamenová makulatura. Velká část ukazuje zřejmě na působení řezenského kléru a snad přímo archipresbyteriátu v českých zemích (k církevní organizaci před založením biskupství např. Třeštík 2004; Hledíková 2011, 17–20; Kalhous 2012, 143–157; 2015b, 7–8), některé i do Saska či na vzdálenější skriptoria. Pro misijní účely byly v raném středověku často užívány staré kodexy, které byly buď opotřebený, nebo mezitím díky některým církevním reformám zastaraly morálně. Když potom některé z nich ztratily aktuálnost i v našich zemích, byl jejich pergamen využit na vazbu mladších knih včetně prvotisků a starých tisků. Nejstarší textové zlomky takovýchto starých knih posloužily jako makulatura již při vazbě Homiliáře opatovického z raného 12. století nebo Svatovítské apokalypsy, jejíž vznik předcházela korunovací Vratislava II. (Sommer 2007, 37; Pátková 2008, 97, pozn. 284 s odkazy na další literaturu; Havel 2012, 62, 408–409; 2018, 71–79). Máme díky nim nejspíše dosvědčeno torzo knižní výbavy nejstarších českých církevních ústavů jakožto příjemců a uživatelů těchto kodexů.²⁶ To bude do značné míry platit i pro starší textovou část kodexu R 388. V tuto chvíli už se začíná dařit rozlišovat písarskou činnost v prostředí pražské katedrální kapituly na konci 10. a v raném 11. století (Havel 2018, 79–100).

Možný způsob nabytí kodexu břevnovským klášteřem

Při hledání způsobu, jak se dostal rukopis martyrologia do Čech a co zde měl za funkci, můžeme ale učinit drobný hypotetický úrok stranou od faktů, které je možno bezpečně prokázat. Není totiž vůbec vyloučeno, že kodex opatřil přímo biskup Vojtěch. Dochovalo se

25) Skepse je při dnešních znalostech nutná u téměř automatického hledání původu českokirkevněslovanských textů na Sázavě. Vážné výhrady lze vznášet i proti nutnosti přijmout řeholní jméno *Prokopios/Prokopius* v cizině; v době Prokopova vstupu do řádu se i v Čechách vyskytovaly, byť sporadicky, duchovní osoby s řeckým jménem (Sommer 2007, 95–107; Polanský 2011, 241–242).

26) I v těch případech, kdy se nedaří přesně prokázat, jak se k nám dostal nosič se starou makulaturou, můžeme někdy uvažovat o kodexech určených pro pražský kostel nebo rovnou pro biskupství. Zvláště se to týká zlomků z corveyského skriptoria (Havel 2018, 78–79, 224–225, 474–475).

zpracování legendy o sv. Gorgoniovi, u nějž se ne zcela bezdůvodně uvažuje o Vojtěchově autorství. Kynžvartský dvoudílný rukopis legend z bývalé metternichovské knihovny, jenž se ovšem na naše území dostal až v 19. století z benediktinského kláštera v Ochsenhausen, datovaný Františkem Čáadou do 12. století,²⁷⁾ obsahoval text této legendy uvozený průvodním listem jistého biskupa Adalberta mindenskému biskupovi Milovi. Adalbert byl záhy identifikován s pražským biskupem a jako zdroj textu bylo díky záměně dvou světců stejného jména²⁸⁾ určeno právě Adovo/Adamovo martyrologium (Nový et al. 1987, 93–95 s odkazy na literaturu).²⁹⁾ Kodex obsahoval mimo jiné i život sv. Alexia a jeho první díl i Brunovu legendu o sv. Vojtěchu ve znění blízkém archetypu.

Legenda o sv. Gorgoniovi i homilie o sv. Alexiovi jsou jazykově výrazně jednodušší než např. Gumpoldova či Kristiánova legenda nebo rovněž Vojtěchovi připisovaný text adhortace *De amonitione ad presbyteros*. Tento text se zachoval zapsán v kodexu č. 217, uloženém dnes v knihovně cisterciáckého kláštera v Heiligenkreuz. Jde o sbírku kapitulárií a jiných normativních textů, sepsanou v průběhu 10. století v některém z jihovýchodních bavorských skriptorií. Pozornost k tomuto manuskriptu přitáhly bohemikální přípisky na volných foliích. Za nejstarší z nich lze považovat tzv. edikt knížete Boleslava II., úmluvu s biskupem-mnichem Vojtěchem, který se sám hlásí do roku 992 a do kodexu byl jeho zápis pořízen zřejmě bezprostředně po vydání konkordátu. V témže kodexu se nachází jediný opis listu papeže Štěpána V. Svatoplukovi, zakazující liturgii ve slovanském jazyce, jehož zápis je datovatelný až do 1. poloviny 11. století. Adhortace byla zapsána rovněž někdy v této době a navíc byl identifikován ještě další text sermonu s incipitem *Quia semel vestre caritatis*, dosud needitovaný, který D. Havel rovněž připisuje sv. Vojtěchu.³⁰⁾ Díky těmto přípiskům se podařilo určit zatím nejstarší písařskou činnost v prostředí pražské kapituly (Havel 2018, 79–100). Sepsání adhortace, pokud byl Vojtěch skutečně jejím autorem nebo alespoň zadavatelem úkolu, by však podle dnešních znalostí patřilo spíše než do doby prvního Vojtěchova odchodu do Říma, kdy opouštěl diecézi vcelku legálně a legitimně, až do doby po jeho návratu, u sermonu lze pomýšlet na dobu po jeho definitivním odchodu z diecéze (srov. Zachová – Třeštlík 2001, 285 a Kalhous 2007, 73–84; viz i Havel 2018, 92, pozn. 288).

Vrátíme-li se k legendám kynžvartského rukopisu, sv. Gorgonius byl světec uctíváný nejen v Mindenu, ale i v Gorze, kam biskup Milo odeslal text legendy (Nový et al. 1987, 93). Biskup Vojtěch byl rovněž ovlivněn gorzským reformním proudem, který zasáhl již dříve i Magdeburg a Řezno (Vaníček 2014, 171; Kuthan 2014, 144). Pokud by byl autorem legendy skutečně on nebo by alespoň sepsání legendy inicioval, pak by ovšem vůbec nebylo nijak nelogické, kdyby kniha s textem Adova martyrologia jakožto její předlohy zůstala deponována právě na Břevnově. V úvahu by připadala snad ještě pražská kapitula, obecně bylo ale takovýchto textů zapotřebí spíše v monastických institucích než v institucích sekulárního kléru (Charvát 2007, 87 s odkazy na další literaturu). Bohužel se nám v tomto případě nedochovala ke kodexu žádná středověká ani recentní tradice. Nebyl na rozdíl od jiných sporných, blíže neurčitelných či evidentně mladších předmětů považován za svatovojtěžskou relikvii (Stehlíková 1997, 20–25; Kostílková 1997, 157, pozn. 2; Royt 1997,

27) Paleografické určení, pokud je mi známo, nebylo přehodnoceno.

28) Sv. Gorgonius Římský byl již v prameni mylně ztotožněn se sv. Gorgoniem Nikomédským, jehož spoluumučedníkem byl sv. Dorotheos. Všichni tři světci byli umučeni za Diokleciána.

29) Skeptičtější k určení autorství jsou Zachová – Třeštlík 2001, 282–283; Nechutová 2000, 59. Ke kodexu Čáda 1965, 14–16, 20, 64–69.

30) D. Havel připravuje edici tohoto krátkého textu.

18),³¹⁾ Není však vyloučeno, že Vojtěchovu donátorství nasvědčuje jihoevropský způsob opracování pergamentu rajhradského kodexu R 388 (Horálek 1939, 32).³²⁾ Víme totiž z předmluvy k legendě o sv. Gorgoniovii a od Kosmy, že Vojtěch disponoval knihami pro svou potřebu, a ty si přivezl jak z Magdeburgu, tak i z Itálie, kterou opakovaně navštívil (*FRB II*, 38; Charvát 2007, 87). Následný dar již nepotřebného kodexu jediné české mužské klášterní fundaci, kterou Vojtěch spoluzakládal, by pak nebyl ničím nemyslitelným. Lze ostatně směle předpokládat, že bylo při zakládání Břevnova nutno většinu jeho speciální výbavy obstarat mimo Čechy a že právě na tomto se Vojtěch významně podílel.

Není tedy vůbec vyloučeno, že máme v rukopise R 388 co do činění s jedinou dochovanou knihou, kterou používala již prapůvodní břevnovská komunita.³³⁾ Více se z nejstarší vrstvy její knižní výbavy buď nedochovalo, nebo se k ní nepodařilo bezpečně přiřadit. Další kodex, který mohla užívat ještě komunita pamatující aventinský mateřinec, je raně karolinský kodex A156 pražské kapitulní knihovny, obsahující homilie různých církevních autorit. Přípisky 11. století jsou však jen drobné, takže je nelze blíže přiřadit, a bohemikální glosa odpovídá svým písmem spíše přelomu 11. a 12. století než polovině 11. století (Hledíková 1993; Havel 2018, 416–419).

Zároveň je za výše uvedených předpokladů velmi dobře možné, že kodex R 388 představuje jeden z mála dochovaných předmětů, kterého se skutečně zaživa mohl dotýkat náš významný martyr. V tuto chvíli se již ale také nejedná o jedinou z potenciálních pravých vojtěšských sekundárních relikvií. V prostředí pražské kapituly konce 10. století se prokazatelně nacházel i již zmiňovaný kodex Heiligenkreuz č. 217. Biskup se pochopitelně mohl dotýkat i některých velmi starých kodexů, po nichž se nám zachovaly pouze útržky pergamenové makulatury, zejména sakramentářů, penitenciálních sbírek, misálů, lekcionářů apod., jejich příslušnost k výbavě pražské kapituly se však obtížně prokazuje a spíše ji vůbec prokázat nelze, lze to jen s určitou mírou pravděpodobnosti předpokládat. Skepsi je naopak nutno vyslovit u evangeliáře Reg. lat. 14 vatikánské knihovny, u nějž není známo, kdy a za jakých okolností se ocitl v českém prostředí, potažmo v majetku boleslavské kapituly (srov. Hledíková 2002). Kromě možností, jež navrhuje Zdeňka Hledíková, lze totiž pomýšlet přinejmenším ještě na kořist z výpravy do Hnězda. Vše za předpokladu, že budeme považovat tento kodex za součást původní knižní výbavy nově zakládané staroboleslavské kapituly, což v tuto chvíli nelze nijak prokázat.

Literatura:

- Bláhová 2003: BLÁHOVÁ, M.: Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Zemlička, J. [edd.]: *Dějiny ve věku nejistot*. Praha 2003, 53–69.
- Bláhová 2006: BLÁHOVÁ, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi. In: Sommer, P. [ed.]: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, 219–234.

31) K pravosti primárních relikvií se vyjádřil Emanuel Vlček (1995, 113–154; 1997), a to ve prospěch ostatků pražských, zejména lebky nesoucí stopy posmrtného odtěti od těla a ovaření. Půjde patrně o jeden z vzácných případů, kdy si identitou raně středověkých kosterních pozůstatků můžeme být jisti. Svou roli při tom nejspíše v historii sehrál fakt, že vojsko knížete Břetislava exhumovalo hrob, jenž byl povrchově slavnostně vyznačen, podle Kosmy třemi údajně zlatými umělecky zdobenými deskami (Stehlíková 1997, 20–21).

32) Protiřeká tomu ovšem písmo starší vrstvy kodexu, jež má být východofranského původu. Myslitelné je ovšem zakoupení pergamentu v jižní Evropě a jeho popsání a svázání až za Alpami.

33) V nedávné době se objevily pokusy popírat počátky Břevnova v 10. století (Kubín 2013; 2014, 29). S tímto přístupem k raným českým dějinám obecně se neztotožňuji (k tomu již Šrámek 2015; Kalhous 2015a; zčásti i Zapletalová 2016b, 231).

- Čáda 1965: ČÁDA, F.: *Rukopisy knihovny Státního zámku v Kynžvartě*. Praha 1965.
- Čajka 2013: ČAJKA, F.: Staroslověnské písemnictví v přemyslovských Čechách. *Dějiny a současnost*, 2013, 5, 14–18.
- Čajka 2018: ČAJKA, F.: Latinský rukopis IV.D.7 břevnovského původu a jeho význam pro studium česko církevněslovanského překladu *Čtyřiceti homilií na evangelia (Besědy na evangelije)*. *Slavia* 87, 2018, 30–44.
- Čechura 2012: ČECHURA, M.: *Zaniklé kostely Čech*. Praha 2012.
- Čermák 2014: ČERMÁK, V.: Církevněslovanské písemnictví Slovanského kláštera v Praze. In: Kouřil, P. et al.: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Moravu*. Brno 2014, 292–296.
- Čermák 2016: ČERMÁK, V.: Starozákonní lekce v hlaholské části Remešského evangeliáře. Příspěvek k církevněslovanskému písemnictví středověkých Čech. *Slavia* 85, 2016, 303–320.
- Čermák v tisku: ČERMÁK, V.: Hankovy edice starých slovanských památek a jeho zájem o staroslověňštinu. In: Čermák, V. – Černý, M. – Skwarska, K. [edd.]: *Václav Hanka – vlastenecký vědec, či slovanský snivec?* Praha v tisku.
- Černý 2004: ČERNÝ, P.: *Evangeliář zábrdovický a Svatovítská apokalypsa*. Praha 2004.
- Dokoupil 1966: DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů z fondů Univerzitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha 1966.
- Flodr 1959: FLODR, M.: Paleografické poznámky k rajhradskému rukopisu Adova Martyrologia. *Časopis Matice moravské* 75, 1959, 323–338.
- FRB II: *Fontes rerum Bohemicarum II*. Emler, J. [ed.]. Praha 1874.
- Hájek 1966: HÁJEK, V.: *Pohled do minulosti Rajhradu*. Rajhrad 1966.
- Hauptová 2002: HAUPTOVÁ, Z.: Levínský nápis (Jak dlouho se udržela v Čechách církevněslovanská tradice?). *Usta ad Albim Bohemica* 1, 2002, 1–2, 1–9.
- Havel 2008: HAVEL, D.: Die Rolle von Nachahmungen in der Entwicklung der böhmischen Urkundenschrift. In: Kresten, O. – Lackner, F. [edd.]: *Régionalisme et Internationalisme. Problèmes de Paléographie et de Codicologie du Moyen Âge. Actes du XVe Colloque du Comité International de Paléographie Latine (Vienne, 13–17 septembre 2005)*. Wien 2008, 269–277.
- Havel 2009: HAVEL, D.: K benediktinskému skriptoriu v Klášterním Hradisku u Olomouce ve 12. století. Metodická sonda. In: *Campana – Codex – Civitas. Miroslav Flodr octogenario*. Brno 2009, 136–177.
- Havel 2012: HAVEL, D.: *Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Rukopis habilitace. Ústav archivnictví a pomocných věd historických FF MU. Brno 2012.
- Havel 2018: HAVEL, D.: *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Brno 2018.
- Hledíková 1993: HLEDÍKOVÁ, Z.: Nejstarší břevnovský rukopis. In: Hlaváček, I. – Bláhová, M. [edd.]: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Praha 1993, 41–52.
- Hledíková 2002: HLEDÍKOVÁ, Z.: Kodex Reg. lat. 14 – Evangeliář sv. Václava nebo sv. Vojtěcha? In: Mikulicová, M. – Kubín, P. [edd.]: *In omnibus caritas. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy 4. K počtu devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece*. Praha 2002, 203–232.
- Hledíková 2011: HLEDÍKOVÁ, Z.: Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě. In: Hrdina, J. – Maříková, M. [edd.]: *Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku. Documenta Pragensia – Supplementa* 2. Praha 2011, 9–44.
- Horálek 1939: HORÁLEK, K.: Rajhradské Martyrologium Adonis a otázka české cyrilice. *Listy filologické* 66, 1939, 23–43.
- Charvát 2007: CHARVÁT, P.: *Splendor mundi: biskup Vojtěch v Římě*. In: *Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna* 3. Praha 2007, 85–90.
- Charvátová 2013: CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách, 1. 2. přepracované vydání*. Praha 2013.

- Jagošová 2015: JAGOŠOVÁ, A.: *Diplomata Bohemiae et Moraviae antiquissima. Prolegomena k CDB I*. Rukopis dizertace. Ústav archivnictví a pomocných věd historických FF MU. Brno 2015.
- Kalhous 2007: KALHOUS, D.: Svatý Vojtěch v Římě: Nevyřešené otázky. In: *Po stopách svatého Vojtěcha. Antiqua Cuthna 3*. Praha 2007, 73–84.
- Kalhous 2010: KALHOUS, D.: Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku. *Český časopis historický* 108, 2010, 1–33.
- Kalhous 2012: KALHOUS, D.: *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*. Leiden – Boston 2012.
- Kalhous 2013: KALHOUS, D.: Svatováclavská úcta v říši před r. 1200. Poznámky k nejstaršímu rukopisnému dochování Crescente fide (BAV). *Studia historica Brunensia* 60, 2013, 11–23.
- Kalhous 2015a: KALHOUS, D.: K otázce počátku břevnovského kláštera. *Časopis Matice moravské* 134, 2015, 1, 207–213.
- Kalhous 2015b: KALHOUS, D.: Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku. *Studia mediaevalia Bohemica* 7, 2015, 7–36.
- Karskij 1979: КАРСКИЙ, Е. Ф.: *Славянская кирилловская палеография*. Москва 1979.
- Kostílková 1997: KOSTÍLKOVÁ, M.: Oltářní tumba v kapli sv. Vojtěcha, nález ostatků sv. Vojtěcha roku 1880 a jejich další osudy. In: Polc, J. [ed.]: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. Praha 1997, 141–167.
- Kubín 2013: KUBÍN, P.: Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch? In: Jarošová, M. – Lomičková, R. [edd.]: *Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin kultury benediktinského řádu*. Praha 2013, 27–40.
- Kubín 2014: KUBÍN, P.: *Legenda o sv. Vintířovi. Víta s. Guntheri*. Praha 2014.
- Kuthan 2014: KUTHAN, J.: *Benediktinské kláštery střední Evropy a jejich architektura*. Praha 2014
- Mareš 1949: MAREŠ, F. V.: Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru. *Slavia* 19, 1949, 54–61.
- Mareš 1953: MAREŠ, F. V.: Levínský nápis (epigrafický doklad cyrilice v Čechách). *Slavia* 22, 1953, 473–483.
- Mareš 2000: MAREŠ, F. V.: Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha 2000, 347–354.
- Mitáček 2014: MITÁČEK, J.: Od příchodu benediktinů do Rajhradu do roku 1526. Osudy Rajhradu obestřené mnoha otázkami. In: Altman, K. – Durec, I. et al.: *Kniha o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*. Rajhrad 2014, 78–97, 391–397.
- Nechutová 2000: NECHUTOVÁ, J.: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000.
- Nový et al. 1987: NOVÝ, R. – SLÁMA, J. – ZACHOVÁ, J.: *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha 1987.
- Patera 1878: PATERA, A.: České a starobulharské glossy XII. století v latinském rukopise kapitulní knihovny v Praze. *Časopis Musea Království českého* 52, 1878, 536–557.
- Pátková 2008: PÁTKOVÁ, H.: *Česká středověká paleografie*. České Budějovice 2008.
- Polanský 2011: POLANSKÝ, L.: Jména mincmistrů na českých denárech přelomu 10. a 11. století. In: Doležalová, E. – Meduna, P. [edd.]: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*. Praha 2011, 236–246.
- Pražák 1993: PRAŽÁK, J.: Nejstarší breviář břevnovského kláštera. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 10, 1993, 1, 165–177.
- Psík – Pumprová 2017: PSÍK, R. – PUMPROVÁ, A.: *Otloh od sv. Jimrama. Liber de temptatione cuiusdam monachi. O pokušení jednoho mnicha*. Ostrava 2017.
- Reitinger 2017: REITINGER, L.: *Vratislav. První král Čechů*. Praha 2017.
- Royt 1997: ROYT, J.: Památky náboženské úcty ke svatému Vojtěchovi v Polsku, Maďarsku a Čechách. In: *Svatý Vojtěch. Tisíc let svatovojtěžské tradice v Čechách*. Praha 1997, 16–18.
- Ryšánek 1953: RYŠÁNEK, F.: Kyrillské a jiné přípisky v rajhradském Martyrologiu Adově – padělky Hankovy. *Listy filologické* 76, 1953, 249–279.
- Sommer 2007: SOMMER, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha 2007.

- Sommer 2014: SOMMER, P.: Svatý Prokop a sázavský klášter. In: Kouřil, P. et al.: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Moravu*. Brno 2014, 284–287.
- Stehlíková 1997: STEHLÍKOVÁ, D.: Svatovojtěšská úcta v památkách uměleckého řemesla. In: *Svatý Vojtěch. Tisíc let svatovojtěšské tradice v Čechách*. Praha 1997, 20–25.
- Škvařil 2016: ŠKVAŘIL, L.: *Středověké chorální rukopisy benediktinského kláštera Rajhrad*. Rukopis dizertace. Ústav hudební vědy FF MU. Brno 2016.
- Šrámek 2015: ŠRÁMEK, J.: Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit? *Časopis Matice moravské* 134, 2015, 1, 215–226.
- Tkadlčík 1963: TKADLČÍK, V.: Dvě reformy hlaholského písemnictví. *Slavia* 32, 1963, 340–366.
- Třeštík 2004: TŘEŠTÍK, D.: K založení pražského biskupství v letech 968–976: Pražská a řezenská tradice. In: Pánek, J. [ed.]: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaných profesoru Josefu Petráňovi*. Praha 2004, 179–196.
- Uhl 1934: UHL, K.: *Dějiny farností rajhradské*. Rajhrad 1934.
- Vaniček 2014: VANÍČEK, V.: *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*. Praha – Litomyšl 2014.
- Vavřínek 2013: VAVŘÍNEK, V.: *Cyrl a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*. Praha 2013.
- Večerka 2006: VEČERKA, R.: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha 2006.
- Večerka 2010: VEČERKA, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Praha 2010.
- Večerka 2014: VEČERKA, R.: Kyjevské listy a Velká Morava. In: Kouřil, P. et al.: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Moravu*. Brno 2014, 252–255.
- Vepřek 2006: VEPŘEK, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc 2006.
- Vepřek 2013: VEPŘEK, M.: Velkomoravská literární škola. In: Jemelková, S. [ed.]: *Mezi východem a západem. Svätí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Olomouc 2013, 23–33.
- Vepřek 2014: VEPŘEK, M.: Staroslověnské paraliturgické památky velkomoravského a českého původu. In: Kouřil, P. et al.: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Moravu*. Brno 2014, 268–271.
- Vilímková – Preiss 1989: VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Vě znamení břevna a růží*. Praha 1989.
- Vintr 2010: VINTR, J.: Glosa ke grafice Jagíčových a Paterových glos. In: Čornejová, M. – Rychnovská, L. – Zemanová, J. [edd.]: *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Brno 2010, 43–52.
- Vintr 2014: VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*. Olomouc 2014.
- Vlček 1995: VLČEK, E.: *Osudy českých patronů*. Praha 1995.
- Vlček 1997: VLČEK, E.: Porovnání pozůstatků připisovaných sv. Vojtěchovi z Prahy a sv. Adalbertovi z Cách. In: Polc, J. [ed.]: *Svatý Vojtěch. Sborník k miléniumu*. Praha 1997, 168–196.
- Zachová – Třeštík 2001: ZACHOVÁ, J. – TŘEŠTÍK, D.: Adhortace *De ammonicione ad presbiteros* a biskup Vojtěch. *Český časopis historický* 99, 2001, 279–293.
- Zapletalová 2016a: ZAPLETALOVÁ, D.: Mohl žít sv. Ivan český v raném středověku? *Český kras* 42, 2016, 54–61.
- Zapletalová 2016b: ZAPLETALOVÁ, D.: Počátky rajhradského kláštera – monastické, nebo kolegiátní? *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, 2, 219–246.
- Zapletalová 2019: ZAPLETALOVÁ, D.: Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz. *Vlastivědný věstník moravský* 71, 2019, 238–255.
- Žůrek et al. 2014: ŽŮREK, P. – ŠKVAŘIL, L. – MAŇAS, V.: *In conspectu angelorum psallam tibi. K hudební kultuře benediktinského kláštera Rajhrad od jeho založení do začátku 18. století*. Brno 2014.